

Павле Николић

Филозофски факултет, Београд

Универзитет у Београду, Србија

nikolicpavle@protonmail.com

Научни рад

Research paper

DOI: 10.5281/zenodo.7787949

примљено / received: 10. 6. 2022.

прихваћено / accepted: 18. 10. 2022.

Арапско освајање Египта (639–642).

Приказ перспектива првих муслиманских аутора уз осврт на наратив Алфреда Батлера

Апстракт: Рани дани Рашидунског, односно Правоверног халифата, били су прожети освајањима која су текла у свим смеровима, те су се муслимани нашли за један релативно кратак временски период на челу државе која се простирала широм Предње Азије и северне Африке. Тема рада је арапско освајање Египта чија се слика није много мењала од монографије Алфреда Батлера, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, дакле од самог почетка XX века. Циљ је повезивање новијих истраживања са поменутом студијом, при чему се врши компарација између наратива приказаних у првим муслиманским изворима (ел Табари, ел Јакуби и ел Баладури) који сведоче о походу.

Кључне речи: Амр ибн ел Ас, Египат, Рашидунски халифат, ел Табари, ел Јакуби, ел Баладури.

У знак сећања на Андреја Комазеца.

Кратке белешке о коришћеној литератури и изворима

Сматрам да је овај кратки екскурс више него потребан ради схватања историографског становишта о делимично замагљеном историјском догађају какав је упад арапских трупа у византијски Египат. Садашње знање о току освајања и главним актерима арапског похода на Египат се увелико заснива на

монументалној монографији Алфреда Батлера (Alfred J. Butler) написаној 1902. године, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion* заједно са два његова чланка додата познијим издањима монографије: *The Treatise of Misr in Tabarī* (1913) и *Babylon of Egypt* (1914). Батлер је за писање дела и истраживање похода искористио велики дијапазон писаних извора, многе муслиманске, коптске и византијске, али треба имати у виду да је у међувремену откривено мноштво коптских папируса који имају потенцијал да боље расветле тај замагљени период арапске историје, као и да су од 1902. до данас издате пажљивије преведена издања извора у односу на оне које је Батлер користио.

Дело је изашло из штампе 1945. године, девет година након смрти Алфреда Батлера, али је Питер М. Фрејзер (Peter M. Fraser) 1978. године приредио ревидирано издање монографије које је било преко потребно историографској заједници. Осим исправки које је предузео делимично се служећи и Батлеровим личним „маргиналијама“, као најважнији додатак овој монументалној монографији је његова додатна библиографија у којој је навео радове који су објављени након деловања Батлера.¹

Алфред Батлер је оставио знаменит траг у објашњавању и реконструкцији арапског похода на Египат, те је скоро немогуће не поменути њега и његову монографију, јер је међу првима заслужан за стварање наратива, убицирање многих локалитета и идентификацију актера догађаја. Доказ одлично обављеног посла Алфреда Батлера је и податак да се нико није одлучио на подухват писања нове монографије о том периоду како није откривено ништа што би изменило његов реконструисани наратив који суштински представља један стуб на који се једино могу додавати нови аспекти арапског освајања Египта. Новија истраживања која се тичу раних арапских освајања

¹ Philip Pattenden, Review: Alfred J. Butler and Peter M. Fraser (ed.), *The Arab Conquest and the Last Thirty Years of the Roman Dominion, containing also The Treaty of Misr in Tabarī (1913) and Babylon of Egypt (1914)*, *The Classical Review*, New Series, Vol. XXX, No. 2 (1980), 254.

напредују, посебно захваљујући труду многих историчара, попут горе поменутих Каегија, Сејпестејн, Випшицке, Лајоша Беркеша (Lajos Berkes) и др.

* * *

Чланак који се налази пред читаоцем има за циљ да прикаже ток догађаја, онако како га је реконструисао Батлер, скрећући притом пажњу на нова сазнања до којих је наука у међувремену дошла. Тежиште разматрања биће на извештајима тројице муслиманских аутора: Ел Табарија (*Историја народа, веровесника и владара*), Ел Баладурија (*Историја муслиманских освајања*) и Ел Јакубија (*Историја*) која представљају прве сачуване приказе освајања Египта и арапског изласка на Медитеран.²

Мухамед ибн Царир ел Табари (Abū Dja'far Muḥammad ibn Dja'ir ibn Yazīd al-Tabarī) је био персијски историчар који је живео у другој половини IX века и првој X века. Његово најпознатије дело је *Историја веровесника и владара* (*Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*), једна волуминозна историјска енциклопедија написана 914. године.³ Ел Табаријево дело истражује историју древних народа са посебним акцентом на библијске народе и пророке, историју древног Ирана и врло детаљно исламску историју од пророка Мухамеда до 915. године.⁴ Његова *Историја* је од огромног значаја за истраживање периода након 632. године (смрти Пророка) како је тај део написан врло аналитички и са много детаља, те представља праву ризницу информација. Писао ју је са јасним циљем, желео је кроз једну универзалну историју да прикаже доказе за арапска освајања између Египта и Индије.⁵

² Christophe Picard, *Sea of the Caliphs, The Mediterranean in the Medieval Islamic World*, translated by N. Elliott (Cambridge & London: Harvard University Press, 2018), 38.

³ Ali Akbar Velajati, *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*, preveo Muamer Halilović (Beograd: Centar za religijske studije "Kom", 2016), 442.

⁴ *The History of al-Tabarī*, Vol. I, *General Introduction and From the Creation to the Flood*, translated and annotated by Franz Rosenthal (New York: State University of New York Press, 1989), x.

⁵ Peri J. Bearman et al., „Abū Dja'far Muḥammad ibn Dja'ir ibn Yazīd al-Tabarī“ in *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. X (Leiden: Brill, 2000).

Ибн Вадих ел Јакуби (Ibn Wādih al-Ya'qūbī) је био арапски историчар и географ из друге половине IX века, који је написао *Ta'riḫ*, универзалну историју која започиње са Адамом, а завршава се владавином халифе ел Мутамида (крај IX века), *Kitāb al-Buldān*, географски глосар земаља под исламском владавином и *Mushākalat al-nās li-zamānihim*, дело које указује како владавине различитих халифа утичу на живот народа.⁶

Ахмед ибн Јахја ел Баладури (Aḥmad ibn Yaḥyā ibn Djābir ibn Dāwūd al-Balādhurī) је био арапски историчар из IX века, највероватније рођен у Багдаду. Сачувана су два његова дела: *Историја муслиманских освајања (Kitāb Futūḥ al-Buldān)*, дело које говори о арапским освајањима Сирије, Јерменије, Египта, Магреба, Ирака и Персије и *Ansāb al-Ashrāf*, биографија Мухамеда, његових најближих сарадника и халифа.⁷

Увод

Рана фаза развоја арапске државе је окарактерисана територијалним проширењима и скоро константним ратовима који су често вођени истовремено на различитим фронтима. Након смрти пророка Мухамеда 632. године, место вође заједнице (халифе) је заузео Абу Бакр чија је кћерка Аиша била супруга првог предводника муслиманске заједнице. Већ на самом почетку, држава се сусрела са претњом политичког распада како су племенске старешине раскидале савезе склопљене са Пророком, те је халифа Абу Бакр (632-634) започео ратове против отпадника (*ḥurūb al-riddah*) како би сачувао јединство. Једна од последица агресивне политике новог вође је била организована војска која је омогућила даља проширења и крњење територија суседних држава.⁸ Царства РOMEЈА и Персијанаца, изнурена услед међусобних

⁶ Bearman et al., „Al-Ya'qūbī“ in *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI (Leiden: Brill, 2002).

⁷ Hamilton A. R. Gibb et al., „al-Balādhurī“ in *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. I (Leiden: Brill, 1986).

⁸ Алберт Хурани, *Историја арапских народа*, превела И. Фундук (Београд: Клио, 2016), 60-61.

ратова, била су савршена мета за нову растућу силу која је под својим окриљем ујединила Арабијско полуострво и била спремна за даље ширење већ у време владавине првог халифе. Његов наследник, халифа Омар (634 - 644) наставио је сиријски поход који је био започет 633. године. До 640. године је Сирија била покорена: градови као што су Дамаск и Јерусалим су пали у арапске руке, а након велике победе код Јармука 636. године било је јасно да су Арапи представљали озбиљну претњу Византијском царству. У међувремену су слати походи у територије царства Сасанида, те су се Арапи проширили и на територије данашњег Ирака и Ирана стигавши до граница Индије око 643. године. Убрзо након успеха у Сирији, арапски војници су кренули путем Египта, житородне земље са луком у Александрији која је служила као једна од главних медитеранских упоришта Византинаца.⁹

Египат је био врло богата земља захваљујући реци Нил, аорти североисточне Африке, и њеним сезонским поплавама које су доносиле плодни муљ савршен за пољопривреду. Сасвим је разумљиво зашто је имао посебно место у византијској економији. Трговачке луке у Александрији и Пелузију су повезивале Египат са остатком медитеранског басена одржавајући промет робе и омогућавајући снабдевање Константинопоља, византијске престонице, житом. Не треба смањити значај ни места са верским значајем којима је египатска делта била испуњена како су многи хришћански ходочасници долазили и са собом доносили немале своте новца. Узимајући све наведено у обзир, Египат је био врло лукративна територија што доказује и податак да је тридесет процената пореза из источне префектуре долазило одатле.¹⁰

Примарна привредна делатност је била пољопривреда, а потом сточарство, дакле становништво Египта је било већински рурално. Оно је било

⁹ Filip Hiti, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, preveo P. Pejčinović (Sarajevo: Veselin Mesleša, 1988), 139-157.

¹⁰ Walter E. Kaegi, "Egypt on the eve of the Muslim conquest" in Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 36.

многобројно судећи по проценама да је у Египту око 600. године живело приближно три милиона становника. Како је за време Принципата највероватније живело око пет милиона становника, могуће је да је становништво било десетковано кугом током владавине цара Јустинијана (527-565).¹¹ Житељи Египта се могу сврстати у три главне верске групе: већински монофизити који су се служили коптским језиком и прихватили искључиво божанску природу Исуса, малобројна хеленизована елита ситуирана у Александрији која је подржавала халкедонско хришћанство и Јевреји.¹² Поставља се питање да ли је подела на монофизите и правоверне истовремено и етничка подела? Својеврсни научни консензус представља теза неетничке поделе: Валтер Каеги (Walter Kaegi) нуди мишљење да је погрешно закључити да термин „монофизит“ одговара искључиво Коптима као и да термин „халкедонац“ одговара Грцима,¹³ са чим се слажу и други ауторитети, између осталих, Ева Випшицка (Ewa Wipszycka)¹⁴, Петра Сејпестејн (Petra Sijpesteijn)¹⁵ и Сара Клексон (Sarah J. Clackson).¹⁶ Штавише, Бернхард Палме (Bernhard Palme) сматра да не постоји никакав папиролошки доказ који би подржао дихотомијско виђење православног царства и монофизитске провинције.¹⁷ Јасно је дакле да не треба поједностављивати слику пошто је било сасвим могуће да су појединци из коптске лингвистичке групе прихватили халкедонско хришћанство и обрнуто. Што се тиче коришћених језика, грчки је имао велики

¹¹ Исто, 34.

¹² Petra M. Sijpesteijn, "The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule" in R. S. Bagnall (ed.), *Egypt in the Byzantine World 300-700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 442-454.

¹³ Kaegi, *Egypt on the eve of the Muslim conquest*, 34.

¹⁴ Исто, 34, фн. 2.

¹⁵ "...није постојао оштар расцеп између елитне хеленофоне и хеленизоване халкедонске мањине ситуиране у Александрији и коптско-говореће староседелачке монофизитске већине у селима." (прев. аут.) (Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt*, 442.).

¹⁶ Sarah J. Clackson, "Papyrology and the Utilization of Coptic Sources" in P. M. Sijpesteijn & L. Sundelin (eds.), *Papyrology and the History of Early Islamic Egypt* (Leiden & Boston: Brill, 2004), 22.

¹⁷ John Haldon, "Historicising Resilience: The Paradox of the Medieval East Roman State – Collapse, Adaptation, and Survival" in Rutger Kramer & Walter Pohl (eds.), *Empires and Communities in the Post-Roman and Islamic World, C. 400-1000 CE* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 97.

значај с обзиром на то да је био административни језик као и један од говорних језика, али је за лингвистичку слику важан коптски језик коришћен као говорни језик од III века, а као писани је доживео популарност од VII века.¹⁸

Уколико посматрамо Египат у време арапског освајања неопходно је имати на уму политичка дешавања од почетка VII века која су се одвијала у северноафричким поседима Византијског царства. Године 602. је византијска војска извикала за цара подофицира Фоку и свргнула владајућег цара Маврикија. Нови цар Фока је био врло непопуларан, како због своје страховладе тако и због своје правоверне црквене политике која је за последицу имала прогањање монофизита. Када је картагински егзарх Ираклије одлучио да се побуни против цара-узурпатора, Египат се одлучио на пружање подршке егзарху који је послао истоименог сина на челу флоте са задатком да стигне до Константинопоља 610. године.¹⁹ Исте године је Ираклије Млађи био крунисан од стране патријарха, а нема сумње да су унутрашње борбе оставиле велике последице на економију, те је прихватљиво приказати слику економски девастираног Египта. Убрзо је наступило персијско освајање Египта вођено заповедником Шахрабазом 617. године. Ипак, већ 629. године су се Персијанци повукли из освојене земље, чиме је обалска трговина поново покренута, додуше, вероватно није достигла ниво какав је био пре унутрашњих сукоба. Са губитком контроле над Сиријом и Палестином, Египат се нашао у компликованој ситуацији пошто је био одсечен од азијских територија које је Византијско царство и даље држало након арапских освајања, те је представљао за Арапе врло laku мету за освајање. Неспособан војни кадар и неслагање између црквених, цивилних и војних вођа су додатно отежавале одржање византијске власти у Африци.²⁰

¹⁸ Kaegi, *Egypt on the eve of the Muslim conquest*, 34.

¹⁹ Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Miba books, 2017), 120-123.

²⁰ Kaegi, *Egypt on the eve of the Muslim conquest*, 37-47.

Припреме и почетак освајања

Халифат Омара је окарактерисан освајачким ратовима паралелно вођеним у областима на којима се данас простиру државе Сирија, Ирак и Иран, те се територија Арапа убрзано ширила потискујући снаге Византијског и Сасанидског царства. У Сирији су арапске снаге предводиле способне војсковође које су се међусобно такмичиле у успесима на бојном пољу: Амр ибн ел Ас ('Amr ibn-al-Āṣī al-Sahmī),²¹ Јазид ибн аби Суфјан (Yazid ibn-abi-Sufyān), Шурахбил ибн Хасана (Shuraḥbīl ibn-Ḥasanah) и Халид ибн ел Валид (Khālid ibn-al-Walīd).²² Након што је јерусалимски патријарх Софроније предао град Арапима, халифа је ушао у град где му је заповедник Амр највероватније већ тад представио идеју похода на Египат која је била одбијена како су борбе у Сирији и даље трајале. Нема сумње да је Амр тражио нове прилике да исказе свој таленат у заповедништву и засени својим делима свог супарника Халида ибн ел Валида. На јесен 639. године, у близини нове престонице халифата, Дамаска, у месту ел Џабија су се заповедник и халифа поново сусрели што је Амр искористио поново да предложи идеју о походу којим би он заповедао - халифа је коначно пристао.²³ Судаћи по Јакуту Хамавију (Yāqūt al-Rūmī), географу из друге половине XII века и прве XIII века, Амр је убеђивао халифу у лукративност похода у Египат описујући египатску земљу као незаштићену,

²¹ Амр је потицао из Пророковог племена Курејша и био савременик пророка Мухамеда. Прихватио је исламску религију 629/630. године, потом упознао Мухамеда који га је послао у Оман где се исказао у преговорима са тамошњим владарима. Халифа Абу Бакр је највероватније послао Амра са војском у Палестину 633. године, те је Амр имао важну улогу у арапском освајању византијске Сирије и Палестине, освојивши земље западно од Јордана. Учествовао је у борбама код Аднадајна и Јармука, али је највише запамћен по свом походу на Египат. (Gibb et al., „'Amr ibn-al-Āṣī al-Sahmī“ in *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I [Leiden: Brill, 1986]).

²² Hiti, *Istorija Arapa*, 145-146.

²³ Андреас Стратос је у свом делу објаснио разлоге халифиног одбијања. Наиме, Палестина у том моменту још није била у потпуности освојена, Јерусалим је и даље пркосио, а арапска војска није имала ни флоту нити опсадне справе да осваја утврђења на обали. Мада, он очигледно смешта прве разговоре о походу пре предаје Јерусалима. [Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century, 636-641*, translated by Haralambos T. Hionides (Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972), 97, фн. 380].

али изузетно богату.²⁴ Ел Јакуби приказује исте аргументе приликом Амровог убеђивања,²⁵ док код ел Баладурија и ел Табарија недостаје та сцена у наративу. Додуше, последњи је поменуо да је Артабун (Arṭabūn),²⁶ намесник Јерусалима, избегао у Египат,²⁷ те нема сумње да је то био још један разлог за арапски напад на Египат, мада се у поменутих изворима не помиње да је Амр и ту информацију искористио иако ју је вероватно знао.

Египат је био након освајања Сирије изолован од остатка територија Византијског царства, а византијски цар Ираклије (610-641) је груписао трупе у Малој Азији ради одбране Константинопоља, што је Арапима пружило савршену прилику за напад. Сасвим је могуће да је Амр био упознат са приликама у Египту будући да га је у младости као трговац посећивао.²⁸ Нипошто не треба ни изоставити као један од разлога за поход и супарништво између Амра и Халида које је трајало још од почетка освајања Сирије.²⁹ Хришћански аутори попут јерменског хроничара Себеоса и коптског епископа Јована из Никијуа, говоре о религијским схватањима као о главном општем мотиву муслиманских напада на земље других вера, а код ел Табарија, ел Зубејр ибн ел Авам (Al-Zubayr ibn al-'Awwām), заповедник и један од најзнаменитијих муслимана свог времена,³⁰ говори да је спреман да потпомогне муслиманима у

²⁴ Alfred J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion* (Oxford: Oxford University Press, 1978), 194-195.

²⁵ „Амр ибн ел Ас је дошао к њему (халифи Омару, прим. прев.) и рекао му: 'Заповеднике верних, требао би ми дозволити да кренем у Египат. Ако га освојимо, биће снага муслиманима, пошто је међу најбогатијим земљама и најнеспособнијим за борбу.' “ (прев. аут.) [*The works of Ibn Wādih al-Ya'qūbī*, Vol. III, edited by Matthew S. Gordon et al. (Leiden: Brill, 2018), 776].

²⁶ Батлер је изнео мишљење да је извесни Артабун који се помиње у ел Табаријевој Историји у ствари Арецион, пошто је сматрао да је име Артабун просто бастардизација поменутог грчког имена. [*The History of al-Tabarī*, Vol. XIII, translated by Gualtherüs H. A. Juynboll (New York: New York University Press, 1989), 169, фн. 574].

²⁷ "Артабун је отишао у Египат када је Омар дошао у ел Цабију." (прев. аут.) [*The History of al-Tabarī*, Vol. XII, translated by G. H. A. Juynboll (New York: New York University Press, 1989), 197].

²⁸ Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule*, 440.

²⁹ Hiti, *Istorija Arapa*, 157.

³⁰ Ел Зубејр је један од најугледнијих пријатеља пророка Мухамеда и његов рођак. Један је од најранијих конвертита у ислам и учесника у првим биткама и првој Хицри, а током освајања Меке, управљао је левим крилом. Учествовао је у арапском освајању Сирије и

Египту јер би желео да води *свети рат*,³¹ те не треба одбацити ни религијско схватање као једно од мотива.³²

Извори нам дају различите податке о односу халифе према идеји египатског похода. Ел Јакуби у својој *Историји* говори да је халифа Омар пристао на Амрову идеју, али му је потом рекао да ће му послати писмо. Уколико му писмо стигне пре уласка у египатску земљу, морао се повући назад, у супротном је могао да настави поход - клаузула која очигледно показује несигурност халифе у Амра и његов поход.³³ Ел Баладури нуди две верзије догађаја - у првој је Амр напустио по сопственом нахођењу опсаду Цезареје и повео у Египат 3.500 војника што је разбеснело халифу који му је послао писмо, а иста клаузула је важила. Одмах затим нам говори да је Амр при опсади Цезареје добио писмо са поруком која је садржала дозволу за поход. Гласнику је дао хиљаду динара које је овај одбио да прими, те га је Амр замолио да ништа не открива халифи што замагљује наратив. Чини се да му Амр нуди награду за добре вести, али није јасно зашто гласник одбија награду и зашто је заповедник затражио да ништа не говори халифи. Могуће је да је ово грешка ел Баладурија који је желео да изнесе верзију у којој Амр изнуђује гласника како му је халифа послао писмо врло брзо након њиховог договора у ел Џабији, наравно можемо спекулисати какво значење поменути редови носе.³⁴ Алфред Батлер је дошао до закључка, ослонивши се на верзију догађаја дату од Ал-Макризија (Al-Makrīzī),³⁵

Палестине, а потом и у освајању Египта, уз заповедника Амра. [Bearman et al., „Al-Zubayr ibn al-'Awwām“ in *The Encyclopaedia of Islam*, vol. XI (Leiden: Brill, 2002)].

³¹ *The Origins of the Islamic State, Vol. I: Kitāb Futūḥ al-Buldān of al-Imām abu-l 'Abbās Aḥmad ibn-Jābir al-Balādhuri*, translated by Philip K. Hitti (New York: Columbia University, 1916), 336.

³² Alice Whealey, *Muslim Motives for Conquering the Byzantine Empire 634-720: The Evidence from Eastern Christian Sources*, *Russian History* 30 (2013), 12-14.

³³ Al-Ya'qubi, *Ta'riḥ*, 2:168-9.

³⁴ "Од других је потврђено да је Омар писао Амру ибн ел Асу дозвољавајући му да настави у Египат. Амр је добио поруку док је опседао Цезареју. Онај ко му је доставио поруку је био Шарик ибн Абдах коме је Амр дао 1.000 динара које је Шарик одбио да прихвати. Амр га је упитао да прикрије шта се десило и ништа не говори Омару." (прев. аут.) (Al-Baladhuri, *Kitāb Futūḥ al-Buldān*, 212).

³⁵ Ел Макризи је био познати учењак и историчар рођен 1364. године у Каиру, а умро 1442. године. Био је на многим административним, образовним и религијским положајима, док се није потпуно посветио историјском писању, могуће под утицајем Ибн Халдуна. Међу

да су била два халифина писма Амру: прво које је добио током опсаде Цезареје и које дозвољава извршавање похода, али у тајности, и друго које је примио у насељу Рафа, врло близу египатског насеља ел Ариш, са познатом клаузулом да настави поход само ако се већ налази у Египту.³⁶ Ел Јакуби је забележио да је Амр одбио да прими писмо у Рафи, већ је наставио ка ел Аришу, где је званично примио писмо, претходно потврдивши да се налази у Египту, те је тиме легализовао наставак похода.³⁷ Дакле, халифа није био потпуно сигуран у донету одлуку о походу, сасвим је могуће да није био сигуран у успех истог, пошто је Амр повео са собом само три и по хиљаде или четири хиљаде војника,³⁸ претежно коњаника.³⁹ Могуће је да се плашио престижа, богатства и утицаја који би његов заповедник стекао по успешном освајању. Постоји могућност и да је читава епизода са писмом само једна елаборација за Амрову потоњу репутацију својевољног заповедника, потом намесника.⁴⁰

Амрова војска, како ел Јакуби бележи, била је искључиво сачињена од припадника племена Ак и бројила је четири хиљаде војника,⁴¹ док је Јакут забележио да је трећина војске била састављена од бораца из племена Гафик. Сасвим је могуће да се овој прилично малобројној војсци придружио одређен број Копта у борби против Византинаца током освајања.⁴² Ибн Абд ел Хакам додаје да су и Бедуини, хришћански и јеврејски конвертити и византијски војници из Сирије и Палестине били такође, у њеном саставу, а ел Макризи помиње Персијанце. Ратници су већински били коњаници и нису поседовали

сачуваним делима се налазе *Khiṭat*, дело о египатској историји и топографији Каира и Фустата, *Itti'āz al-ḥunafā*, историја династије Фатимида и *al-Sulūk li-ma'rifat al-mulūk*, историја династије Ајубида и Мамелука. [Clifford E. Bosworth et al., „Al-Makrīzī“ in *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VI (Leiden: Brill, 1991)].

³⁶ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 195.

³⁷ Al-Ya'qubi, *Ta'riḫ*, 2:168-9.

³⁸ Каеги нуди мишљење да треба да будемо обазриви према округлим бројевима који се помињу у муслиманским изворима. (Kaegi, *Egypt on the eve of the Muslim conquest*, 54).

³⁹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 195.

⁴⁰ Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule*, 440.

⁴¹ Al-Ya'qubi, *Ta'riḫ*, 2:168.

⁴² Kaegi, *Egypt on the eve of the Muslim conquest*, 54

опсадне справе нити знање потребно за управљање њима, те је таква композиција трупа увелико успорила арапско напредовање у Египту.⁴³

Пре представљања наратива треба се накратко дотаћи питања хронологије; Алфред Батлер је направио огромне кораке у реконструисању хронологије, за почетак похода је одредио крај 639. године, а прво освајање Александрије је сместио у 642. годину. Познији истраживачи су додавали нове хронолошке тачке и уносили измене у мањим догађајима, али основни оквир који је Батлер утаничио је актуелан и данас. Ипак, у изворима не наилазимо на тако јасно одређен хронолошки костур како је приказан у Батлеровој монографији или у *Кембричкој историји Египта*. Ел Табари нуди различите године освајања Египта из жеље да укаже на различита мишљења историчара: 16. година после Хиџре (637. нове ере), 20. година после Хиџре (640. н.е.), 21. године после Хиџре (642. н.е.), 22. године после Хиџре (643. н.е.) и 25. године после Хиџре (646. н.е.).⁴⁴ Историјска крутост ел Табарија представља жељу багдадских литерарних кругова да уједине различите историографске верзије почетка ислама у јединствени ток.⁴⁵ Ел Јакуби је писао о походу на Египат испод догађаја које је сместио у 16. годину,⁴⁶ док ел Баладури говори о 19. години као о хронолошкој тачки за Амров улазак у Египат.⁴⁷

Амр је са својим коњаницима кренуо крајем 639. године ка Египту. Кретали су се приобалним путем којим су прошли неозлеђени пошто нису наишли ни на какав византијски отпор. Арапски одред је стигао до Пелузија (ар. Al-Faramâ) чији је гарнизон пружио отпор.⁴⁸ Додуше, не може се закључити колико је гарнизон бројао војника, али је познато да је град имао зидине које су

⁴³ Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule*, 439-440.

⁴⁴ *The History of al-Tabarî*, Vol. XIII, translated by G. H. A. Juynboll (New York: New York University Press, 1989), 162-163.

⁴⁵ Picard, *Sea of the Caliphs*, 41.

⁴⁶ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:167-9.

⁴⁷ Al-Balâdhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 212.

⁴⁸ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169; Al-Baladhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 212.

настрадале током персијског освајања Египта. Након једномесечних борби,⁴⁹ крајем јануара 640. године, град је био освојен, а арапској војсци је био отворен пут за комуникацију са позадином и повлачење. Нема помена о учешћу византијских трупа стационараних у Египту у борбама за Пелузију, те је Батлер протумачио тај чин као могуће отказивање послушности цару Ираклију од стране Кира,⁵⁰ александријског патријарха.⁵¹

Пре даљег представљања наратива треба напоменути једно другачије мишљење о њему. Фил Бут (Phil Booth) је у поглављу *The Muslim Conquest of Egypt Reconsidered* одлучио да примат преда Јовану од Никије и његовој *Хроници*. Служећи се поменути извором је дошао до закључка који доводи у питање јединственост арапске војске која је освајала Египат и „батлеровски“ наратив. Наиме, он сматра да је Амр предводио другу грану војске која се спуштала низ левантску обалу, а да пролазак кроз Фајум и освајање Бахнасе (види доле) је учинила скупина војних јединица које су упале у Египат пре Амра. Дакле, муслимани су се кретали у више праваца организовани у неколико група, чиме он наставља и радикализује теорије Леонеа Каетанија (Leone Caetani) и Џејмса Хауарда-Џонстона (James Howard-Johnston). Бутово виђење није нашло своје место у овом раду како се ослања искључиво на један коптски извор, док овај рад има задатак да арапско освајање посматра кроз призму три арапска извора

⁴⁹ Ел Јакуби говори о тромесечним борбама испред зидина Пелузија (Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169).

⁵⁰ Мелкитски патријарх Александрије, Кир, поистовећен је са *al-Muḩawḩis*-ом у муслиманским изворима од стране Алфреда Батлера 1901. године. Кир је, по налогу цара Ираклија, послат у Египат 631. године из Колхиде, где је био епископ града Фазиса. Батлер је због Кирове службе у Колхиди претпоставио да је од стране Грка био зван придевом *καυκάσιος* (Кавкажанин), који би пренет у коптски језик, објаснио порекло арапског имена *al-Muḩawḩis*. Кир је предмет многих предања и легенди у арапској традицији, муслимански извори помињу чак посланства слата од пророка Мухамеда пре 631. године, што је немогуће, мада М. Хамидулах сматра да је *al-Muḩawḩis* настало од персијске речи *Magupati*, те сматра да је пре персијског повлачења био присутан у Египту. [Bosworth et al., „Al-Muḩawḩis“ in *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. VII (Leiden: Brill, 1993)] Започео је десетогодишњи прогон Копта монофизитске вероисповести, натеравши коптског патријарха Бенијамина у егзил, (Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 183.) чиме је ефективно успео да сузбије монофизитство из урбаних центара. (*Исто*, 252).

⁵¹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 210-213.

који уз остатак корпуса муслиманских извора немају потребне елементе да би се Бутова хипотеза потврдила. Наравно, треба имати у виду да је *Хроника* Јована од Никијуа непосредан извор и самим тим има много већу вредност него дела написана два века касније.⁵²

Муслиманска освајања до заузећа Александрије

Већина муслиманских извора не пружају комплетну, нити детаљну слику освајања Египта, већ га често представљају у виду низа фрагмената у којима често, услед преношења информација, долази до бележења података који су међусобно контрадикторни. Кретање муслиманске војске је у изворима упрошћено и лишено детаља: ел Табари наводи више верзија наратива - у првом, чији настанак повезује са једним од сведока догађаја, Зијада ибн Цаза, Амр је најпре освојио тврђаву Вавилон, након чега је војска опљачкала многобројна насеља која су се налазила између заузете тврђаве и Александрије са којим се поход завршио;⁵³ други бележи да је Амр прво дошао до Вавилона, а потом и ел Зубејр који га је пратио предводивши резервне трупе послате од халифе Омара. Арапи су затекли митрополита Мисра, Абу Марјама, кога је Мукаукас (александријски патријарх Кир) послао са групом људи ради одбране Египта. Ел Табари не помиње број тих људи намерника (*al-niyūāt*), али се може закључати да су вероватно били у питању војници с обзиром на то да су били спремни да реагују оружјем на Амров долазак. Муслимански војсковођа је одлучио да започне преговоре како би осигурао египатску предају на коју је Мукаукас и био спреман да пристане, али већ поменути Артабун, избегли намесник Јерусалима, изненадно је напао муслимански логор. Византијски напад је био неуспешан, а Амр је послао своје поверенике у Пелузиј и Александрију ради предаје градова што је постигнуто, док су муслиманске

⁵² Phil Booth, *The Muslim conquest of Egypt reconsidered* in C. Zuckerman (ed.), *Constructing the Seventh Century* (Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, 2013), 663-669.

⁵³ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2581.

трупe пратиле поражену противничку војску која се повлачила ка Хелиопољу.⁵⁴ Трећи наратив приказује један прост и лишен детаља поход који је како се чини почео, а и завршио нападом на Ејн Шамс (*'Ayn Shams*; Хелиопољ) након чега је дошло до споразума са којим су се Египћани обавезали на плаћање џизије.⁵⁵ Ел Јакуби говори о граду Ум Дунејну (*Umm Dunain*),⁵⁶ то јест највероватније Тендунијасу,⁵⁷ док је ел Баладури забележио да је Амр од ел Ариша, преко Пелузија дошао до Елјуне (*Alyunah*),⁵⁸ града који назива и ел Фустат (*Al-Fustāt*).⁵⁹ Суштински, муслимански извори не спомињу иницијална освајања Амра у Египту, те тиме не представљају тешке моменте малобројне арапске војске приликом освајања.

Батлер, користећи се *Хроником* Јована из Никијуа⁶⁰ и другим коптским изворима, успео је да створи могућу верзију следа догађаја који је наступио након освајања Пелузија. Муслиманска војска је кренула као југоистоку, прешавши забрђе Вадитумилат и стигла до града Билбаиса, успут се сусрећући са мањим византијским одредима.⁶¹ Амру су пришла поједина бедуинска полуарапска племена која су се кретала у близини руте муслиманске војске, те је њихова експедиција била појачања војницима из племена Лахм и Рахидат.⁶² Иако преговори о којима говори ел Табари не припадају почетној

⁵⁴ Исто, 2584-2587.

⁵⁵ Исто, 2587-2589.

⁵⁶ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169.

⁵⁷ Батлер пореди Ум Дунејн са градом Тендунијас који се помиње у хроници Јована од Никијуе, сматрајући да се оба топонима односе на исто насеље, пошто му се термини чине фонетски сличним. (Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 217, фн. 1.)

⁵⁸ Батлер сматра да је реч *Alyunah* настала од назива *Bâb-Al-Yûn* (Вавилон), те се вероватно говори о тврђави Вавилон. (Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 195, фн. 1.)

⁵⁹ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûh al-Buldân*, 212.

⁶⁰ Јован из Никијуа је био коптски епископ града Никијуа, у делти реке Нил, који је највероватније рођен у време арапског освајања Египта. Његова *Хроника* је од великог значаја за историчаре Египта, како представља догађаје од библијских времена до освајања Египта средином VII века. [*The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, translated by Robert H. Charles (London: Williams & Norgate, 1916)], iii-iv.

⁶¹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 214-215.

⁶² Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, 97.

фази похода, већ једној од последњих, не треба одбацити могућност да су се водили на самом почетку.

Наведени изненадни напад помиње и Ибн Халдун, те је Батлер одлучио да га задржи у својој реконструкцији збивања, сместивши једномесечне борбе ван Билбаиса и арапско заузеће самог града након напада одбеглог намесника Јерусалима, Арециона. Амр је највероватније био свестан малог броја његових трупа, самим тим је знао да није смео да дозволи да уђе у веће борбе против византијских трупа, те се одлучио да пошаље халифи писмо са молбом да пошаље нове трупе, али одговор није стизао. Није желео да се упусти у борбе за тврђаву Вавилон у којој се налазио патријарх Кир и Теодор, командант војних снага Египта,⁶³ нити да се упусти у борбе за град Миср, али је очигледно желео да настави поход. Одлучио је да пређе реке Нил и уђе у богату област Фајум, како би себи и својој војсци купио више времена, односно да би повећао шансе за освајање Египта. Ум Дунејн, град северно од Вавилона на десној обали Нила, постао је војни циљ - град је имао луку са бродовљем које би омогућило Арапима прелазак реке. У првој половини 640. године, Арапи су заузели Билбаис и прешли на леву страну реке.⁶⁴

Оаза Фајум је била одлично брањена. Одбрана провинције је дата извесном Јовану Маросу,⁶⁵ војном заповеднику локалних трупа који се налазио на обали Нила и прикупљао информације о кретању Амрових трупа преко византијских извидница. Муслиманске трупе највероватније нису могле ни ући у Фајум, једино су се могле задовољити заузећем насеља Бахнаса (Оксирињус) у

⁶³ Стратос се не слаже са Батлером у вези са Теодором и његовим положајем у византијском Египту. У свом делу он сумња да је био заповедник свих војних снага Египта већ износи мишљење да је био *dux* Египта и *augustalis* (*Исто*, 98).

⁶⁴ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 216-219.

⁶⁵ Не зна се о ком Јовану је реч, постоји мишљење да је то Јован из Барке у Киренаици што наводи на могућност да су византијске трупе са запада учествовале у одбрани Египта (Carl F. Petry, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, 51.), док Батлер сматра да је у питању Јован Марос. (*Исто*, 222, фн. 1). Он, такође мисли да је то заповедник који је донео *Ектезу* патријарху Киру, мада је Стратос скептичан (*Stratos, Byzantium in the Seventh Century*, 99, фн. 406).

забрђу и покољем тамошњег становништва. Заповедник Јован је са мањим бројем војника пратио Амра, што је преко Бедуина муслимански војсковођа убрзо сазнао, те је одлучио да се супротстави Јовановој групи поразивши је и усмртивши византијског заповедника. Теодор, главни командант, увелико се забринуо због смрти свог заповедника који је вероватно поседовао војна знања потребна организацији византијског отпора, те је послао своје трупе узводно уз Нил. У међувремену су Теодосије, префект провинције и Анастасије, префект Александрије, прешли са својим трупама из града Никијуа у Вавилон, одакле су послали заповедника Леонтија са одређеним бројем трупа на другу страну реке. Он није сматрао да Византинцима прети велика опасност од, како се њему чинило, мале шачице Арапа, те се вратио назад са половином поведених трупа, док је Амр највероватније кренуо низ реку Нил. Док је Амр покушавао да избегне било какву већу борбу са Византинцима, резервне трупе, обећане од халифе Омара, коначно су пристигле у Египат 6. јуна 640. године. Византинци су успели да поврате Ум Дунејн, стога и да поново успоставе контролу над реком Нил, али нису успели да зауставе Амра у прелажењу реке и спајању са новопрстиглим војницима.⁶⁶

Ел Табари нам преноси да је халифа Омар послао за Амром и већ поменутог ел Зубејра са војном помоћи не помињући колико је бројала војника,⁶⁷ док ел Јакуби квантитативно одређује послату војску са бројком од 4.000 војника именујући четири заповедника од којих је сваки предводио четвртину људства: ел Зубејра, ел Микдада ибн ел Есвада (al-Miqdād b. Al-Aswad), Убаду ибн ел Самита ('Ubāda b. Al-Ṣāmit) и Харицу ибн Хусафу (Khārīja b. Ḥudhāfa) за које је халифа тврдио Амру да сваки вреди по хиљаду војника.⁶⁸ Ел Баладури осликава концизнију слику: „Док је Амр ибн ел Ас опседао ел Фустат, њему се придружио ел Зубејр ибн ел Авам на челу са 10.000 –

⁶⁶ Исто, 221-226.

⁶⁷ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2584.

⁶⁸ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169.

неки кажу 12.000 људи – међу којима су били Харица ибн Хусафа и Омејр ибн Вахб ел Џумахи (*‘Umais ibn-Wahb al-Jumahī*).⁶⁹ Информације последњег аутора се слажу са Јованом из Никијуа, поузданог коптског извора, који у свом делу пише о 12.000 војника и ел Зубејру као заповеднику.⁷⁰ Дакле, иако муслимански извори нису једногласни по питању војске коју је халифа Омар послао у Египат за Амром, могу се донети следећи закључци: број војника је засигурно био већи од броја Амрове војске и нема сумње да је ел Зубејр био главни заповедник што је прихватио и Батлер. Док сваки од цитираних извора, како ћемо видети ниже у тексту, поставља својеврстан акценат на ел Зубејра као заповедника и храброг ратника чиме добија изузетно важно место у муслиманском наративу.

У том моменту је Амр заповедао војском од око петнаест хиљада војника, са којом је успео да заузме Хелиопољ (*‘Ain Shams*), очигледно недовољно брањен град, који им је послужио као упориште са добром снабдевеносћу водом. Убрзо потом је дошло до велике битке код Хелиопоља у којој је Теодор са око двадесет хиљада трупа, већински пешака и стрелаца, изгубио од малобројнијих Арапа, чиме су Византинци допустили да муслимани поново заузму Ум Дунејн и град Миср. Византинци су се повалачили ка тврђави Вавилон, евакуисали долину Фајума и повукли трупе одатле у Никију, док је Амр искористио панику која је наступила након његове победе да премести муслиманско упориште из Хелиопоља у башту североисточно од града, место које ће потом носити назив ел Фустат. Потом је уследила серија арапских освајања – Фајум, Абуит (*Abûit*), град на западној обали Нила, Атриб (*Athrib*), Мануф (*Manûf*) и читава провинција Миср су се нашли под контролом Арапа који су пратећи заузеће извршили масовне покоље. Губитак значајних градова и урбаних центара, заробљавање византијских чиновника и крвопролиће су створили панику међу египатским локалним становништвом, те су многи остављали своју непокретну

⁶⁹ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 213.

⁷⁰ Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule*, 440.

имовину и кретали ка утврђеној Александрији, престоници византијског Египта.⁷¹

Следећи корак за Амра је био освајања утврђеног Вавилона који се налазио на десној обали Нила, заштићен бедемима и прокопаним шанцем испуњеним водом. Муслимани су опсели град вероватно почетком септембра 640. године, могуће са опсадним справама које су нашли у Мануфу и Фајуму, али без способног инжењерског кадра који је знао да управља њима. У Вавилону су се налазили патријарх Кир,⁷² главни заповедник Теодор и ел Арац (вероватно Ђорђе), заповедник гарнизона. Како је текла опсада тако се ширио дефетизам међу војницима, а јавила идеја о успостављању договора са Арапима. Ипак, постојала је проминентна струја која се залагала за наставак пружања отпора, те је патријарх одлучио да се преговори воде у тајности на острву Рода. Алфред Батлер се за реконструкцију вавилонских преговора користио ел Макризидем. Наиме, Амр је понудио три опције: предаја и прихватање исламске вере, предаја и плаћање трибута или наставак борби. Није дошло ни до каквог договора, те је патријарх затражио још месец дана времена за размишљање што је Амр одбио допустивши само три дана. Приче о предаји и тајним преговорима су се прошириле утврђењем, војне вође и гарнизон је по истеку тродневног примирја изненадно напао арапски логор који се завршио стравичним византијским поразом. Патријарх, вероватно схвативши опасност ситуације, поново је покренуо преговоре са Амром о плаћању данка, те је отишао у Александрију одакле је писао византијском цару Ираклију о

⁷¹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 226-237.

⁷² Ел Табари сматра да је патријарх Кир усмрћен приликом ноћног напада на муслимански камп, догађај који највероватније представља неуспешни напад Арециона у време заузећа Билбаиса. Наравно, нема сумње да је патријарх преживео тај догађај. (Al-Tabarī, Vol. XIII, 2584.).

успостављеном договору. Цар је био изузетно незадовољан, те је опозвао патријарха, а потом и изгнао, обеснаживши постигнути мировни споразум.^{73,74}

Опсада Вавилона је била настављена, мада је мало вероватно да су Арапи ефикасно опсели тврђаву с обзиром на њихово недовољно познавање опсадних справа и излазом тврђаве на реку, што је Вавилону омогућавало снабдевање гарнизона. Ипак, византијски отпадници из Фајума, Мина и Козма, вође Зелених и Плавих, помагали су муслиманима тиме што су нападали византијско бродовље на Нилу и упадали ноћу на острво Рода ради пљачке, чиме су отежавали логистику тврђаве. Потом је дошло до мањих окршаја изван зидина док је Теодор на северу сакупљао војску са намером да одбрани Вавилон. Амр је кренуо на север, оставивши део трупа да настави опсаду, како би успео да порази Теодора. Били су врло неуспешни у освајањима утврђених градова делте, те су се повукли у град Бусир, оставивши гарнизоне у Мануфу и Атрибу.

⁷³ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 248-264.

⁷⁴ Мотиви вишедневног размишљања и изненадног напада су присутни у ел Табаријевом наративу који је већ помињан у склопу реконструкције самог почетка похода и борби око града Билбаиса. Нема сумње да се у арапским изворима огледа конфузија, ипак су писани од аутора који су живели више векова касније, али бих желео скренути пажњу на ел Табарија. У духу абасидске идеје о стандардизацији прошлости коју је приметио Пикард (види фн. 44) ел Табари помиње више верзија догађаја наводећи својеврсни „ланац“ ауторитета преко којег су информације дошле до њега, те у причи војника Зијада ибн Џаза је очигледно да се помиње александријски споразум до кога се дошло у крајњој фази освајања (Al-Tabarī, Vol. XIII, 2581-2584). Ипак, у следећој верзији где главно место има град Вавилон, назире се јасне линије дешавања приликом опсаде Вавилона и његовог пада. Иако се услед спомињања имена Аретиона и двојица митских епископа може закључити да је поменута епизода повезана са раном фазом и освајањем Билбаиса, како је то Батлер закључио служивши се огромним дијапазоном извора (Ибн Халдуном за опис тог изненадног напада), што наводи на својеврсну дискредитацију ел Табарија, желео бих да укажем на то да ел Табаријев наратив више одговара освајању Вавилона и у најопштијим цртама показује сличности са много касније написаним ел Макризијевим: нуђење три различите опције [*„Не подстичите нас (муслимани прим. аут.) да се обрушимо на вас (i’ dhār)...“*; *„Дакле, позивамо вас да прихватите ислам. Онај ко својевољно жели то да учини ће бити као један од нас. Ономе ко то одбије, ми (муслимани прим. аут.) предлажемо да плати цизију и ми ћемо му пружати потпуну заштиту.“* (Al-Tabarī, Vol. XIII, 2584-2585)]; помињање тродневног временског простора за доношење одлуке [*„Амр одговори: „Човек као је не може бити преварен, али ћу вам одобрити одлагање (доношења коначне одлуке прим. аут.) од три дана,...“* (Al-Tabarī, Vol. XIII, 2586)]; одбијање преговора и (изненадни) напад на муслимански логор [*„Потом су се вратили Мукаукасу који је узео Амрове предлоге у обзир. Али, Артабун је одбио да их прихвати и наредио је напад на муслимане.“* Al-Tabarī, Vol. XIII, 2586)].

Са друге стране, Теодор није успео да искористи своје иницијалне успехе, пре свега због дезертерства у редовима Византинаца.⁷⁵

Цар Ираклије је преминуо у Константинопољу, што је задало јак ударац стабилности Царства. Марта 641. године, вест се проширила по Египту, што је можда окрњило морал већ депримираног вавилонског гарнизона. Ипак, успео је да издржи под арапским притиском још месец дана. Уследио је коначан јуриш под ел Зубејром увелико посведочен у муслиманским изворима.⁷⁶ Ел Баладури, ел Табари и ел Јакуби помињу опсаду и јуриш на град у својим делима, али град је код сваког писца именован другачије: ел Баладури говори о освајању ел Фустата, тада још непостојећег града;⁷⁷ ел Табари говори о освајању Хелиопоља,⁷⁸ а ел Јакуби о Ум Дунејну, то јест Јовановом Тендунијасу.⁷⁹ Елемент који повезује наведене опсаде је личност ел Зубејра, који је у сва три описа споменут као вођа јуриша и први који је поставио опсадне мердевине на зидине, што наводи на закључак да три писца говоре о опсади истог града - Вавилона. У делу ел Баладурија се лако стиже до поменутог закључка, наиме, аутор преноси наратив Абдулаха ибн Амр ибн ел Аса, сина освајача Египта, у којем се говори о јуришу на Елјуну када се ел Зубејр први попео на утврђење. Ел Фустат се изједначава са Елјуном, а узимајући у обзир Батлерову идентификацију Елјуне као тврђаве Вавилон стиче се јасна слика да се говори о освајању поменуте тврђаве.⁸⁰ У ел Табаријевој *Историји* је ситуација компликованија како се помиње Хелиопољ (*'Ayn Shams*).⁸¹ Батлер нуди објашњење је назив *Bâb-al-Yûn* грешком постао *Bâb-al-Ôn* („капија града Он”), те је сасвим јасно зашто аутор и сви који су користили његово дело говоре о

⁷⁵ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 264-268.

⁷⁶ Исто, 268-269.

⁷⁷ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 212.

⁷⁸ Al-Tabarî, Vol. XIII, 2587-2588.

⁷⁹ Al-Ya'qubi, *Ta'riḥ*, 2:169.

⁸⁰ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 212-213.

⁸¹ Al-Tabarî, Vol. XIII, 2587.

Хелиопољу како је Он његов стари назив сачуван у коптским изворима.⁸² Још један аргумент у корист наведеног објашњења је и присуство мотива ел Зубејровог пењања на зидине у приказу догађаја.⁸³ Ни ел Јакубијева *Историја* није ништа другачија у представљању ел Зубејра као заповедника који је поставио мердевине на зид тврђаве и попео се уз њих.⁸⁴ Сасвим је могуће да су писци приликом информисања и истраживања о походу просто помешали различите информације, задржавајући поменути дистинктивни мотив који наводи на закључак да су навели погрешне градове, али пренели наратив о освајању Вавилона. Нема сумње да је ел Зубејров чин био приказ храбрости који је нашао сопствено место у колективној свести муслимана како је заповедник праћен групом војника омогућио освајање тврђаве која би за Арапе без опсадних справа била неосвојива.

У моменту када су се Арапи попели на зидине, потпуно сломљени гарнизон услед седмомесечне опсаде, вођен заповедником Ђорђем, предао се Амру. Склопљен је споразум – гарнизон је имао три дана да се повуче из Вавилона, тврђава са ризницом и оружјем је припала Арапима, а Вавилону је наметнут данак.⁸⁵ Ел Баладури не помиње споразум: „Те су заузели тврђаву на јуриш, а муслимани су сматрали законитим да узму све што је било у њој. Амр је оне које су држали тврђаву начинио у зиме, разрезао је порез по глави становника и харач на земљу,...“;⁸⁶ ел Табари помиње споразум, али у облику у којем га је представио се више чини да је то вавилонски споразум са краја похода;⁸⁷ док код ел Јакубија наилазимо на позив бранилаца на преговоре када је борба достигла свој врхунац, мада напомиње да поједини ауторитети верују да је тврђава заузета силом.⁸⁸

⁸² A. J. Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 226.

⁸³ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2587-2588.

⁸⁴ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169.

⁸⁵ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 271-272.

⁸⁶ Al-Baladhuri, *Kitāb Futūḥ al-Buldān*, 212-213.

⁸⁷ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2588-2589.

⁸⁸ Al-Ya'qubi, *Ta'rikh*, 2:169.

Освајање Александрије

Амр је планирао даље војно напредовање, а у међувремену је послао халифи Омару извештај о дотадашњим успесима и саградио понтонски мост на Нилу у линији тада освојеног Вавилона, чиме је успоставио контролу над речним током. У Вавилону је оставио гарнизон под Харицом ибн Хусафом, наредивши да се поправе зидине и за кратко време успоставио административни апарат у граду. Са војском је кренуо ка северу, уз западни рукавац Нила, из жеље да освоји делту реке Нил и Александрију. Током пута се суочио са византијским отпором - победио је византијске одреде у близини града Тарнута (ар. Таранах) који је стајао на путу ка граду Никијуу и Александрији. Амр је желео да заузме утврђени град Никију, седиште једне од египатских епископија, јер је могао представљати тежак проблем муслиманским снагама уколико само наставе ка Александрији не успостављајући контролу над тврђавом. Теодор је поверио одбрану Никијуа Доментијану, који је имао малобројни гарнизон и флоту под својом командом. Са вестима о доласку Арапа, Доментијан је оставио гарнизон и побегао у Александрију, док су остављени војници кренули ка реци у намери да се укрцају на бродовље, али услед страха, многи бродови су само кренули ка северу, оставивши своје земљаке на немилост пристиглим Арапима. Амр је заузео Никију 13. маја 641. године без икаквих губитака.⁸⁹

Византијска власт у Египту је била пољуљана са муслиманским заузимањем тврђава као што су Вавилон, Хелиопољ и Никију што је за резултат имало дељење Грка и Копта у два табора: један који жели да се прикључи освајачима, а други који жели да помогне Теодору у одбрани делте и Александрије - независно од етничке припадности. Две групе су се међусобно

⁸⁹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 280-285.

сукобљавале што је додатно слабило византијски отпор, а истовремено знатно олакшавало Амру даља освајања.⁹⁰

Са освајањем Никијуа и грађењем понтонског брода, Византинци нису могли контролисати реку Нил, чиме се Амру пут ка Александрији отворио. Послао је део војске под заповедником Шариком (Sharîk) да сустигне гарнизон који је био у повлачењу, али је наишао на многобројнију византијску војску која је успела да окружи муслиманску. Преко једног војника је Амр сазнао за битку, те је пожурио са својим трупима и натерао војску Теодора у повлачење. Ел Јакуби не говори ништа детаљније о напретку муслимана ка Александрији, написавши само: „Онда је Амр стигао до Александрије”⁹¹, док ел Табари помиње причу војника египатског порекла, Зијада ибн Џаза ел Зубејдија (Ziyād ibn Jaz’ al-Zubaydī), везану за освајање Александрије, у којој се спомиње како су муслимани „напредовали на сва села која су се налазила између Вавилона и Александрије”, помињући село Балхиб (Balhīb) у којем им је стигло писмо од „владара Александрије” са израженом жељом за предају.⁹² Ел Баладури даје веома кратку, али значајну представу освајања у делти: „Одређена насеља у Египту су се одупирала напретку муслимана, а Амр је одвео неке од њихових житеља као заробљенике. Ово су била та: Билхит (Bilhît),⁹³ ел Хаис (al-Khais) и Султаис (Sulṭais).”⁹⁴ Такође је поменуо и битку код Каријуна где је поразио византијску војску састављену од трупа из „Саке (Sakha), Билхита, ел Хаиса и Султаиса и осталих који су дошли да им помогну и да их подрже”.⁹⁵ Батлер сматра да су Арапи заузели Далингат, Султаис након мање борбе са Византинцима и Даманхур пре борби код Каријуна, тврђаве испред Александрије, код које је Теодор одлучио да сачека Арапе. По ел Макризиду,

⁹⁰ Исто, 285.

⁹¹ Al-Ya'qubi, *Ta'riḫ*, 2:169.

⁹² Al-Tabarī, Vol. XIII, 2581.

⁹³ Највероватније је реч о селу *Balhīb* које помињу ел Табари и Јакут (*The Origins of the Islamic State, vol. I*, translated by P. K. Hitti, стр. 340, фн. 2).

⁹⁴ Al-Baladhuri, *Kitāb Futūḥ al-Buldān*, 216.

⁹⁵ Исто, 220.

борбе су трајале десет дана, окарактерисане тешким сукобима и великим губицима на обе стране, ипак, Амр је на крају успео да заузме Каријун и тиме омогући последњу етапу – опсаду Александрије.⁹⁶

Опсада Александрије је био веома захтеван подухват за муслимане. Град је имао гарнизон од око педесет хиљада војника, луку која их повезује са Медитераном и добро утврђене зидине. Насупрот Александрији, Амр је био улогорен са својих приближно двадесет хиљада војника, како Батлер сматра, без икакве флоте са којом би могао да онемогући александријску луку и без опсадних справа са којим би могао да нашкоди александријским зидинама. У том моменту, Арапи нису могли ни прићи зидинама, те је Амр оставио део трупа у логору, а са другим делом је желео да освоји остале градове делте. Јован из Никијуа је записао да је Амрова експедиција трајала чак дванаест месеци, али да је била без успеха.⁹⁷

У међувремену, у Византијском царству, након смрти цара Ираклија 641. године, беснео је грађански рат између претендента за царски престо. Са једне стране се налазио Константин, Ираклијев син из првог брака, Филагрије, ризничар и Валентин, заповедник византијских трупа у Малој Азији, док су на супротној страни били Ираклије, односно Ираклона, царица Мартина, његова мајка и Ираклијева друга жена и Пир, васељенски патријарх.⁹⁸ Кратковладајући цар Константин је вратио александријског патријарха Кира из егзила, а Теодора из Египта позвао у Константинопољ, све у жељи да се посаветује са њима и стекне слику о дешавањима у Египту. Одлазак Теодора је оставио Анастасија, једног од његових подређених заповедника, на челу Александрије и обалских градова који нису били освојени. Цар Константин је умро, те га је наследио Ираклион, уз кога је, септембра 641. године, након побуне аристократије, постављен Констанс II, син Константина. Пре Констансовог крунисања,

⁹⁶ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 287-290.

⁹⁷ Исто, 291-298.

⁹⁸ Острогорски, *Историја Византије*, 155-156.

патријарх Кир је био на путу ка Египту, са војним одредима и задацима од цара да договори мир са Арапима и уреди тамошњу администрацију, што говори да су царица Мартина, која је имала велики ауторитет, и њен кружок подржавали мир са Арапима. Кир и Теодор су се нашли у александријској луци 14. септембра 641. године. Важно је напоменути да је Валентин, током промена царева на престолу и борби за њега, трошио новац из ризнице поткупљујући војнике у делти и самим тим, поделивши их на две струје које су се међусобно бориле.⁹⁹

У новембру, Кир је дошао у Вавилон, где га је примио Амр, који се тек вратио у тврђаву, али није засигурно одакле тачно. Могуће је да је до новембра освајао насеља у делти, или да је освојио Горњи Египат без већих тешкоћа,¹⁰⁰ јер се њихов префект Јован повукао са гарнизонам ка Александрији, стигавши до Антиноје, престолног града Тебаиде. Кир је успео у својој намери да се договори са Амром о условима примирја, те је 28. новембра 641. године потписано примирје које је запечатило арапско освајање Египта.¹⁰¹ Ел Јакуби је у свом делу очигледно помешао освајање Вавилона са Александријом написавши: „Ел Мукаукис (патријарх Кир, прим. прев.) је упитао Амра да склопе мировни споразум за Александрију, по условима да ко год жели да оде у византијску територије буде пуштен, а ко год да остане би дуговао два динара као трибут. (Амр прим. прев.) се сложио, али када је Ираклије, византијски краљ, сазнао за то,... разбеснео се.”¹⁰² Ираклије је, када је Александрија освојена, већ био

⁹⁹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 302-309.

¹⁰⁰ Током опсаде Вавилона Амр је послао Харицу са делом војске да освоји Фајум, одакле се по доласку арапских војника заповедник Доментијан повукао са својим трупима на север у Никију, а други део војске је послат ка Антиноји. Ипак, дукс Јован се повукао одатле, а град је пао у арапске руке. Убрзо и читав Горњи Египат (Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, 105). Наратив о дуксу Јовану и његовом бегу из Антиноје са прикупљеним поразом се може увидети у *Хроници* епископа Јована (Booth, *The Muslim conquest of Egypt reconsidered*, 662). Ел Табари загонетно уопште не помиње експедицију у Горњи Египат нити пад Антиноје, већ помиње неуспешни упад у северну Нубију након освајања Египта (Al-Tabarī, Vol. XIII, 2593); ел Баладури одваја тек неколико редова да опише поменуте походе (Al-Baladhuri, *Kitāb Futūḥ al-Buldān*, 217), док их ел Јакуби као ни ел Табари ни не помиње.

¹⁰¹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 318-358.

¹⁰² Al-Ya'qubi, *Ta'riḫ*, 2:169-170.

упокојен, а ел Јакубијева збуњеност се огледа и у следећим речима: „Трупе (византијске трупе у Александрији, прим. прев.) су се бориле против њега (Амра прим. прев.), а борбе су се трајале три месеца.”,¹⁰³ у којима се помиње исто трајање опсаде Вавилона као и код ел Баладурија и Ибн Халдуна.¹⁰⁴ Ел Баладури помиње више верзија догађаја; прва верзија је дошла од Абдулаха, сина Амра ибн ел Аса, који сматра да је након освајања Вавилона, „поглавар Мисра”, патријарх Кир без сумње, понудио његовом оцу примирје и плаћање харача од два динара уз то да поседи остану у власништву локалног становништва. Амр је након консултације са својим саветницима¹⁰⁵ одредио сваком одраслом човеку, осим сиромашнима, главарину од два динара, а сваки земљопоседник је морао поред два динара да плаћа порез и у натури. Од њих су тражене одређене количине пшенице, уља, меда и сирћета - нашта су се и остали египатски градови сложили. Затим помиње верзију Абу Убејда (Abu 'Ubaid) који је причу преузео од секретара Хајана (Ḥaiyân) 'âmil-а халифе Омара у Египту, да је Египат освојен насилним путем без икаквих споразума и договора. У наставку наводи још једно Абу-Убејдово приказивање догађаја у којем очигледно меша дешавања из опсаде Вавилона и опсаде Александрије, рекавши да је патријарх Кир склопио споразум да Копти плаћају два динара по глави, што се Ираклију није свидело, те је послао трупе у Александрију, нашта су Арапи одговорили освајањем истог града. Записао је и верзију потеклу од деде Усаме ибн Зејда (Usāma ibn Zayd) која наводи да је Египат освојен 641. године („У години двадесетој, Амр ибн ел Ас у пратњи ел Зубејра, покорио је Египат.”), а народ је склопио договор о плаћању харача који износи два динара по глави одраслог мушкарца.¹⁰⁶ Ел Табари смешта мировни споразум после освајања Хелиопоља навевши га читавог: Амр је дао народу Египта слободу да

¹⁰³ Исто, 2:169.

¹⁰⁴ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 543.

¹⁰⁵ Постојала је струја која се противила давању заштите граду у замену за порез, а залагала за расподелу поседа између себе.

¹⁰⁶ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 215-218.

задрже своје имања, вероисповест и цркве у замену за цизију од педесет милиона дирхама. Свота новца коју би требало да плате је зависила од количине поплава реке Нил, тиме не исцрпљујући превише локално становништво. Дата је слобода и имунитет онима који нису желели да врше наметнуте обавезе да напусте Египат.¹⁰⁷ Дакле, мишљења муслиманских историчара о начину освајања Александрије (насилно или уз примирје) варирају. Исто важи и за садржај мировног споразума. Батлер се у свом делу ослања на Јована из Никијуа који наводи тачке споразума: фиксни трибут, примирје од бар једанаест месеци, изузимање александријског гарнизона који одлази из Египта бродовљем од трибута, сем војника који излазе копненим путем, забрана византијској војсци да покуша враћање Египта, а Арапима да оскрнављују цркве и ометају верски живот египатских хришћана и слање укупно двеста талаца од стране Арапа као гарант за споразум. У замену за трибут од два динара, локалном становништву које је желело остати, дата је гаранција заштите њихове вероисповести и покретне, односно непокретне имовине, те су постали зимије (*dhimmah*), то јест заштићено становништво.¹⁰⁸

Споразум је склопљен у тајности, народ Александрије није знао да је град постао трибутаран све док Арапи нису дошли по први данак 10. децембра 641. године. Народ је по сазнању разлога за долазак Арапа пред град, колективно побеснео на патријарха Кира, те је кренуо да га каменује. Кир је одржао један умирујући говор који је навео александријски народ да промени своје мишљење и симболично ратификује споразум за који је знао и сам цар Ираклона. Батлер поставља питање брзе промене става народа, наводећи уз то да му није јасна предаја Александрије која није била ни пред каквом реалном опасношћу од Арапа. Сматра да је већини александријског народа, а и уопштено египатског народа, који је у великом броју избегао у делту, дојадила византијска власт и њена нестабилност, високи порези и грађански рат, те су се понадали да ће им

¹⁰⁷ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2588-2589.

¹⁰⁸ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 320-321.

бити боље под муслиманима, пошто је порез који су им морали достављати био највероватније мањи од византијског.¹⁰⁹

Дешавања након споразума у Вавилону

Предајом Александрије, судбина Египта је била запечаћена. Може се рећи да је са александријским споразумом Египат био освојен. Већина градова у делти је прихватила предају Арапима, видевши да је град који је имао највише изгледа да одагна Арапе био предат, додуше, неколико градова су одбијали сарадњу са Амром. Обалски градови који су и даље пружали отпор нису представљали никакву озбиљнију претњу, те је Амр имао потпуну слободу у одабиру момента када ће кренути у њихово освајање. Установљени споразум је дозвољавао да и током примирја Арапи заузму градове који су одбијали плаћање данка, те је сасвим могуће да је у пролеће 642. године послао војску на њих. Након похода о коме извори не доносе довољно јасну слику, Амр је условио плаћање данка насељима: Ихна (Ikhnâ), Балхиб (Balhīb) - у којем је стигло халифино писмо којим је ратификовао александријски споразум, Розета (Rosetta), Барал (Baralus), Дамијета (Damietta) и ел Хаис (al-Khais).¹¹⁰ Градови делте су били подјармљени након поменуте експедиције, али је сасвим могуће да су остали непокорени градови на острвима језера Манзала.¹¹¹

Није дуго времена прошло до уласка Арапа у Александрију и потпуног слома византијске власти у Египту. Патријарх Кир, потпуно сломљен и депресиван, умро је у марту 642. године. У Константинопољу царица Мартина и

¹⁰⁹ Исто, 333-338.

¹¹⁰ Ел Баладури помиње епизоду освајања преосталих места која су пружала отпор у делти записавши: „Амр је такође послао Умејра ибн Ваб ел Џумахија (*Umair ibn-Wahb al-Jumahī*) у Тинис (*Tinnīs*), Димјат (*Dimyât*), Туну (*Tûnah*), Дамиру (*Damīrah*), Шату (*Shaṭa*), Дикали (*Dikāhlah*), Бану (*Bana*) и Бусир (*Bûsîr*), које је покорио по истим условима.“ (*Al-Baladhuri, Kitâb Futûḥ al-Buldân*, 217). „Исти услови“ се односе на услове дате у споразуму са Александријом, дакле, није било борби, већ су се градови предали. Батлер сматра, користећи се Јакутом Хамавијем, да је до сукоба дошло са житељима насеља Ихна и Балхиб, који су након арапске победе делом поробљени и послати у Медину (Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 349).

¹¹¹ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 348-351.

цариградски патријарх Пир, које је патријарх Кир подржавао, били су избачени са политичке сцене, што га је највероватније навело на велику забринутост. Осим тога, трпео је бес цариградских владајућих кругова, јер се сматрало да је он кривац што је читав Египат био изгубљен. Августалис Теодор је поставио епископа Петра за новог патријарха Александрије највероватније јула 642. године. Теодор и Константин, послат од царице Мартине 641. године као замена за преминулог заповедника локалних трупа Јована, који је постао главни заповедник, повукли су се са гарнизonom и војницима, бродовљем на Кипар.¹¹² Терет плаћања данка је изузетно тешко пао египатском становништву, посебно након исељавања великог броја богатијих људи. Свакако, народ који је прихватио исламску религију је био у значајно бољем положају, него хришћани који су одбили да промене религију. Нестанак значајне личности патријарха Кира и повлачење војника омогућило је муслиманима да просто уђу у небраћену Александрију, по истеку примирја од једанаест месеци, 29. септембра 642. године.¹¹³ Година арапског уласка у богату Александрију, својеврсни драгуљ источног Медитерана, означава крај класичног периода града, а почетак средњовековног.¹¹⁴

Уз освајачке, Амр је имао и замисли по питању грађевинских подухвата. Имао је жељу да оснује нови муслимански град на месту његовог логора. Град је понео назив ел Фустат, пошто су муслимани, како ел Баладури бележи, називали то место – местом састанка (*fustât*), а затим наводи и другу теорију да је град назван по арапској речи за шатор (исто *fustât*).¹¹⁵ Чини се да су арапска освајања била праћена оснивањем нових насеља (*amsar*) - реч у једнини гласи *misr* што може допринети додатној конфузији јер је коришћена и у функцији

¹¹² Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, 112-113.

¹¹³ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 360-367.

¹¹⁴ Christopher Haas, *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict* (Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1997), 339.

¹¹⁵ Al-Baladhuri, *Kitâb Futûh al-Buldân*, 212-213.

означавања Египта и Каира.¹¹⁶ Ел Јакуби наводи слично објашњење као и ел Баладури. Наиме, након освајања Вавилона,¹¹⁷ Арапи су делили поседе око Амровог шатора, те је и сам град добио име по шатору. Навео је и податке везане за изградњу самог града, који је у IX веку био познат као ел Каср (*al-Qaṣr*): „Амр ибн ел Ас је саградио саборну џамију и намесничко седиште познато као Дар ел Рамл (*Dār al-Raml*) и поставио је тржнице око саборне џамије на источној обали Нила.” Помиње и оснивање тврђаве Гиза на западној обали Нила, у којој је Амр поставио гарнизон и населио чланове арапских племена.¹¹⁸ Ел Табари, такође говори о организовању ел Фустата као гарнизонског града у којем су се населили муслимани.¹¹⁹ Батлер сматра да је реч *fusṭât* дериватив од грчке речи *φοσσᾶτον* (у преводу логор; лат. *fossatum*), а да су Копти вероватно имали велику улогу у изградњи града, пошто Арапи нису имали потребна архитектонска и механичка знања да сами то учине.¹²⁰

Амру се приписује обнова Трајановог канала који је повезивао реку Нил са Црвеним морем, канал који је делимично био прокопан већ у време египатског фараона из саиског периода, Нехоа. Највероватније је да је поновно прокопавање запуштеног канала започела 642. године, а да су радови завршени у зиму 643. или наредне године. Такође, постоји прича да је Амр желео да прокопа канал којим би повезао Медитеран са Црвеним морем што је халифа Омар одбио, јер се плашио да ће то олакшати Византинцима да ремете ходочашћа на Арабијском полуострву.¹²¹

¹¹⁶ Alison Gascoigne, *The Impact of the Arab Conquest on Late Roman Settlement in Egypt*, Vol. I: Text, PhD diss., (University of Cambridge, 2002), 6.

¹¹⁷ Више је вероватна теза да је до оснивања ел Фустата дошло након освајања читавог Египта, него, како ел Јакуби наводи, након освајања Вавилона, дакле усред освајачке кампање у време озбиљних припрема за опсаду Александрије.

¹¹⁸ *The works of Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī*, Vol. I, edited by M. S. Gordon et al. (Leiden: Brill, 2018), 168.

¹¹⁹ Al-Tabarī, Vol. XIII, 2589.

¹²⁰ Butler, *The Arab conquest of Egypt*, 339-340.

¹²¹ Исто, 345-348.

Постоји и легенда да је Амр наредио уништење библиотеке у Александрији са којом се сусрећемо тек у делу Абдулатифа (*ʿAbd al-Latīf al-Baghdādī*), арапског писца из XIII века. Нема сумње да Арапи нису спалили библиотеку у Александрији, јер је није ни било средином VII века, јер је била уништена 380. године.¹²² Први помен приче о арапском спаљивању библиотеке проналазимо више од пет векова након пада Египта, уз то Јован Граматичар, хришћански свештеник који је наводно дошао до Амра и затражио књиге из библиотеке, највероватније представља Јована Филопона, александријског филозофа који тада није био жив.¹²³

Одмах по освајању Египта, Арапи су прилагођавали административни систем уносећи новине, не желећи да у потпуности измене затечени. Грци на највишим чиновничким положајима су били замењени Арапима из угледнијих кругова, мада, грчки и малобројни коптски чиновници су остављени на својим нижим положајима у администрацији. Чиновнике је надгледала и контролисала муслиманска власт, пре свега јер је Египат био веома богата земља. Самим тим, требало је обезбедити несметано плаћање пореза, те су муслимански чиновници путовали по земљи, надгледали сакупљање и исплаћивање пореза од стране локалних власти и подносили извештаје у административни центар ел Фустат. Коришћење грчког и коптског језика је настављено све до IX века, додуше арапски језик се постепено ширио и улазио у све поре египатског друштва. Могуће је да су донете новине у подели на територијално-управне јединице које се приметне у папирусима из исламског периода. Наиме, области Аркадија и Тебаида су уједињене у нову област, а Хераклеополит је подељен у горњи и доњи део, мада је могуће да су наведене измене учињене од стране византијске власти након персијског повлачења 629. године. Муслимани су увели и већ поменуто главарину неисламском

¹²² Hiti, *Istorija Arapa*, 162.

¹²³ Roy MacLeod (ed.), *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London & New York: I.B. Tauris, 2004), 74.

становништву, која је унела оштру дистинкцију између муслимана и хришћана у Египту, што је доводило до тога да се неки од хришћана иселе или прихвате исламску религију.¹²⁴

Закључак

Арапски извори истраживачима нуде један врло замагљен и конфузан приказ арапског похода у Египат. Представљају један линеаран ток дешавања лишен додатних информација, а подаци који су присутни су често измешани и одводе читаоце на сасвим другачије закључке. Ел Баладури, ел Јакуби и ел Табари имају тенденције да не помињу никакве тешкоће са којима су се сусрели Арапи, већ да нижу успех за успехом и шарају своје дело херојско-романтичним епизодама. Дешавања у оази Фајум која су могла бити пресудна за Амра и његову војску су прећутана – могуће услед незнања или жеље да се читаоцима прикаже слика моћне муслиманске војске која осваја богате медитеранске градове што је једна од карактеристика муслиманских извора. Свакако, оно што можемо тврдити је то да су муслимани постепено освајали византијски Египат и наилазили на многобројне тешкоће које су их коштале како војника тако и времена. Амр је предводио малу групу војника коју можемо упоредити и са пљачкашком четом без икаквих опсадних справа, разрађене логистичке мреже или некаквог плана освајања, сасвим непримерену за освајање земље испуњене твђавама и гарнизонима. Ипак, земља коју су намерили да освоје је претрпела деценије ратова и није успела да се поврати у потпуности, те су многа утврђења носила знакове ранијих освајања што је олакшало почетак похода. Када су се нашли пред скоро неосвојивим Вавилоном, одлучили су да пређу преко Нила и у долини Фајум да преживљавају и воде својеврсну герилску борбу против византијских трупа које нису сасвим озбиљно реаговале на нову опасност. По доласку резервних трупа од чак 16.000 војника, изгледи су се побољшали, а освајање Вавилона је било

¹²⁴ Sijpesteijn, *The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule*, 444-446.

корак ближе стварности. Његов пад је оставио огроман утисак на муслимане и њихов интелектуални миље, толико да се у њиховим наративима чини да је управо та епизода главни елемент фабуле и врхунац арапске храбрости. Херојски акт Зубејра, Пророковог пријатеља, остао је у муслиманској свести и сасвим је разумљиво зашто је тако. Сам чин постављања мердевина на зидине и успињање уз њих док војници посипају стрелама нападаче је био невероватно тежак. Освајање Вавилона се може изједначити са чудом ако погледамо колико је арапска војска била неопремљена и неспремна за такав подухват. Ипак, унутрашње борбе, ослабљена економија, дефетизам и патријархова жеља за примирјем су само неке од детерминанти које су потпомогле нападаче. Потом, освајања насеља у делти реке Нил су поплочала пут ка Александрији, а убрзо је дошло и до предаје Египта како су Византинци гледали да стабилизују своје територије. Освајање Египта је халифату отворило пут у Африку, која се убрзо нашла под најездама муслиманских војника и била подељена у више провинција. Централна власт у Дамаску је давала велику важност египатској области, и административном устројству у њему, пре свега због богатства које је могао пружити халифиној ризници, на шта указује и потоње смењивање Амра са места намесника Египта, јер је халифи била потребна особа за коју ће бити сигуран да неће злоупотребити свој положај. У исто време, Византијско царство је изгубило круцијалну област за своју економију - остало је без поседа у Африци које је држало од доба поделе Рима на два управна дела.

Укратко, приказани наратив се није превише мењао од почетка XX века. Радови и монографије које су наследиле Батлерову улогу су престале да се баве током догађаја, а на тематски пиједестал су постављени актери, етничке разлике, друштвена структура, администрација, итд. Закључци који одговарају историографској клими средине и друге половине XX века су савршено попуњавале „батлеровски“ хронолошки и наративни скелет. Ипак, од наратива се одустало јер је дошло до објављивања нових едисија извора, мада је сасвим

разумљиво зашто мало ко има храбрости да се окрене против „батлеровске“ мисли о арапском освајању Египта. Фил Бут (Phil Booth) је у свом поглављу успео после многих летаргичних година да постави нова питања и доведе усвојене тезе под лупу, приказавши једну много компликованију слику освајања користећи се Јовановом *Хроником*. Упркос томе што се не слажем са његовом мишљу и новом струјом мисли у историографији рановизантијског Египта коју је успео да уобличи, сматрам да је начинио врло важне кораке ка могућој мада тешко остваривој обнови дискурса о овој теми. Додуше, са откривањем нових извора, посебно папируса које очекује критичко сагледавање, отварају се нове теме, углавном административне и културолошке природе. У случају извора које сам користио при писању овог рада увидео сам доста могућности и корака ка новим темама које би се бавиле различитим елементима. Питање Копта и њихова приказана улога у поменутих делима је једна од тема која можда пружа и највише могућности коју сам прескочио у овом раду пошто сматрам да она заслужује посебан чланак. Литерарни елементи и разни наративни екскурси у арапским изворима такође су спремни да пруже нешто простора за реинтерпретацију.

Библиографија:

Извори

- Charles, Robert H. trans. *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. London: Williams & Norgate, 1916.
- Gordon, Matthew S., C. F. Robinson, E. K. Rowson and M. Fishbein, ed. *The works of Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī*. Volume I. Leiden & Boston: Brill, 2018.
- Gordon, Matthew S., C. F. Robinson, E. K. Rowson and M. Fishbein, ed. *The works of Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī*. Volume III. Leiden & Boston: Brill, 2018.
- Hitti, Philip K., trans. *Kitāb Futūḥ al-Buldān of al-Imām abu-l 'Abbās Aḥmad ibn-Jābir al-Balādhuri*. Volume I. New York: Columbia University, 1916.
- Juynboll, Gualtherüs H. A., trans. *The History of al-Tabarī*, Volume XII: *The Battle of al-Qadisiyyah and the Conquest of Syria and Palestine*. New York University Press, 1989.

Павле Николић, *Арапско освајање Египта (639–642)*

Juynboll, Gualtherüs H. A., trans. *The History of al-Tabarī, Volume XIII: The Conquest of Iraq, Southwestern Persia and Egypt*. New York: New York University Press, 1989.

Rosenthal, Franz., trans. *The History of al-Tabarī, Volume I: General Introduction and From the Creation to the Flood*. New York: State University of New York Press, 1989.

Литература

Bearman, Peri J., Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, ed. *The Encyclopaedia of Islam*, volume X: T-U. Leiden: Brill, 2000.

Bearman, Peri J., Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, ed. *The Encyclopaedia of Islam*, volume XI: W-Z. Leiden: Brill, 2002.

Booth, Phil. "The Muslim conquest of Egypt reconsidered". In *Constructing the Seventh Century*. Edited by C. Zuckerman, 639-670. Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, 2013.

Bosworth, Clifford E., E. van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, ed. *The Encyclopaedia of Islam*, volume VI: Mahk-Mid. Leiden: Brill, 1991.

Bosworth, Clifford E., E. van Donzel, W. P. Heinrichs and Ch. Pellat, ed. *The Encyclopaedia of Islam*, volume VII: Mif-Naz. Leiden: Brill, 1993.

Butler, Alfred J. *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*. Oxford: Oxford University Press, 1978.

Clackson, Sarah J. "Papyrology and the Utilization of Coptic Sources". In *Papyrology and the History of Early Islamic Egypt*. Edited by P. M. Sijpesteijn & L. Sundelin, 21-45. Leiden & Boston: Brill, 2004.

Gascoigne, Alison. *The Impact of the Arab Conquest on Late Roman Settlement in Egypt*, Vol. I: Text, PhD diss., University of Cambridge, 2002.

Gibb Hamilton A. R., J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal and J. Schacht, ed. *The Encyclopaedia of Islam*, volume I: A-B. Leiden: Brill, 1986.

Haas, Christopher. *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1997.

Haldon, J. "Historicising Resilience: The Paradox of the Medieval East Roman State – Collapse, Adaptation, and Survival". In *Empires and Communities in the Post-Roman and Islamic World, C. 400-1000 CE*. Edited by R. Kramer & W. Pohl, 89-120. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Hiti, Filip. *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, preveo P. Pejčinović. Sarajevo: Veselin Mesleša, 1988.

Hurani, Albert.. *Istorija arapskih naroda*, prevela I. Funduk. Beograd: Klio, 2016. (ćirilica)

MacLeod, Roy, ed. *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. London & New York: I.B. Tauris, 2004.

Ostrogorski, Georgije. *Istorija Vizantije*. Beograd: Miba books, 2017. (ćirilica)

- Pattenden, Philip. Review: Alfred J. Butler and Peter M. Fraser, ed., *The Arab Conquest and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, containing also *The Treaty of Misr in Tabarī* (1913) and *Babylon of Egypt* (1914). *The Classical Review, New Series*, Vol. XXX, No. 2 (1980).
- Kaegi, Walter E. "Egypt on the eve of the Muslim conquest". In *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I. Edited by C. F. Petry, 34-61. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Picard, Christophe. *Sea of the Caliphs, The Mediterranean in the Medieval Islamic World*, translated by Nicholas Elliott. Cambridge & London: Harvard University Press, 2018.
- Sijpesteijn, Petra M. "The Arab conquest of Egypt and the beginning of Muslim rule". In *Egypt in the Byzantine World 300-700*. Edited by R. S. Bagnall, 437-460. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Stratos, Andreas N. *Byzantium in the Seventh Century, 636-641*, translated by H. T. Hionides. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972.
- Velajati, Ali A. *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*, preveo Muamer Halilović. Beograd: Centar za religijske studije "Kom", 2016.
- Whealey, Alice. *Muslim Motives for Conquering the Byzantine Empire 634-720: The Evidence from Eastern Christian Sources*, *Russian History* 30 (2013).

Pavle Nikolić

Faculty of Philosophy, Belgrade

University of Belgrade, Serbia

nikolicpavle@protonmail.com

The Arab Conquest of Egypt (639–642).

Review of the perspectives of the first Muslim authors with reference to Alfred Butler's narrative

The early days of the Rashidun or Righteous Caliphate were imbued with conquests that flowed in all directions. Muslims found themselves at the head of a state that stretched across West Asia and North Africa in a relatively short period. The topic of the paper is the Arab conquest of Egypt, whose narrative has not changed much since Alfred Butler's monograph, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, ie. from the very beginning of the XX century.

The goal is to connect recent research with the first narrative and compare the narratives presented in the first Muslim sources (al-Tabarī, Al-Ya'kūbī, and Al-Balâdhuri) that testify to the campaign.

Keywords: 'Amr ibn-al-Āṣī, Egypt, Rashidun Caliphate, al-Tabarī, Al-Ya'kūbī, and Al-Balâdhuri.